

Вступ

Серед багатьох наукових дисциплін, які досліджують різноманітні етнічні спільноти та їх культурну спадщину, етнографія/етнологія посідає одне з перших місць. «Етнографія – це саме життя, строкате, мінливе ...» – таке образне визначення дав цій науці видатний український етнограф Микола Сумцов.

Дійсно, етнографи/етнологи цікавляться практично всіма народами, які жили колись й мешкають зараз на Землі: високорозвиненими, «примітивними», багатомільйонними, малочисельними, вивчають їх етногенез (походження), специфіку та схожість культур, а також ті характерні зміни, що відбуваються з етносами на протязі всієї історії людства.

XIX століття, особливо його другу половину, науковці вважають по праву епохою етнографії. У багатьох європейських країнах, що мали колонії, почалися планомірні дослідження народів спочатку підвладних територій, а потім і своїх власних. На той час термін «етнографія» включав як власне етнографічний, так і фольклорний, історичний, антропологічний, етнопсихологічний, етнолінгвістичний та інші аспекти вивчення етнічних об'єднань.

Не стояв осторонь й Харківський університет, відкритий 29 січня 1805 р. На засіданні 25 жовтня (ст. ст.) 1860 р. членами історико-філологічного факультету було вирішено, що «географія повинна складати окрему кафедру, до якої приєднується етнографія, так як сучасні умови вивчення історії вимагають неодмінного знання останньої».

Згодом, університетським Статутом 1884 р. до складу історико-філологічного факультету було введено кафедру географії та етнографії (хоча ця кафедра залишалася незаміщеною під час дії Статуту 1884 р.).

Пізніше, на засіданні 8 грудня 1901 р., історико-філологічний факультет під час обговорення проекту нового університетського Статуту запропонував «кафедрі географії та етнографії замінити кафедрою народознавства з відділами: етнографії, етнології та фольклору». А через рік, у грудні 1902 р., факультет дозволив проф. А. М. Краснову викладання антропології та етнографії студентам I-го курсу.

Для всебічного вивчення Слобідського краю організовувались чисельні персональні «культурні екскурсії» з метою зібрання предметів та тематичної усної інформації. Достовірність й відповідність теоретичних положень молоді науки, визначення її об'єкту дослідження та предметної області вченими Харківського університету доповнювалися, перевірялися майже одночасно на практиці під

час етнографічних експедицій. Тим самим відбувався процес поєднання суто університетської (кабінетної) етнографічної науки з розробкою методики польового етнографічного дослідження на конкретному, переважно місцевому, матеріалі.

До виконання етнозавдань активно залучались місцеві органи влади, етнографі-аматори, місцева інтелігенція (вчителі, духовенство, лікарі), респонденти старшого покоління. Випускники вишу продовжували досліджувати етнографічну тематику вже на матеріалах «малої батьківщини». Для публікації своїх етнонапрацювань харківські вчені використовували вітчизняні журнали, альманахи, місцеві газети тощо.

Харків'яни налагоджували тісні зв'язки з іншими вітчизняними вузами та зарубіжними дослідниками-етнографами, займалися просвітницькою діяльністю, відкривали музеї з етнографічними відділами, допомагали у проведенні виставок, де важливою складовою завжди були етнопредмети.

XII археологічний з'їзд – Харків, 1902 р. – став важливою віхою і в розвитку етнографії, як науки, в Харківському університеті, за великим рахунком, й етнографії України. На базі його унікальної етновиставки був створений університетський Етнографічний музей з солідною бібліотекою та архівом.

Консерваторами цього закладу працювали В. Ю. Данилевич (1905 – 1908 рр.), В. І. Савва (1908 – 1911 рр.), О. І. Білецький (1911 – 1916 рр.) та Д. К. Зеленін (1917 – 1919 рр.), прізвища, досить відомі не тільки у вітчизняній етнографії. Діяльність такого етнографічного осередку сприяла подальшому вивченню Харківщини, налагодженню плідної співпраці вчених з місцевими етнографами-аматорами, комплексному дослідженню Слобідського краю й України в цілому.

Серед імен особливо виділяється така постать у вітчизняній та зарубіжній етнографії, як Микола Федорович Сумцов (1854 – 1922), професор Харківського університету, голова ХІФТ (1897 – 1919 рр.), завідувач університетським Етнографічним музеєм (1905 – 1919 рр.). Його етнографічна спадщина налічує чисельні праці, що не втратили актуальність дотепер. Він відстоював значущість етнографії, як вузівської дисципліни, розробляв програми-запитальники «для збирання етнографічних відомостей», працював над програмами «для книжок для народного читання з етнографії» та рекомендував дослідникам залучати місцеве населення, закликав організовувати пересувні сільські музеї, ще в ті часи наполягав на сумісних етноархеологічних дослідженнях й порушував питання прикладної («утилітарної») етнографії.

Тож етнографія не була якоюсь чужорідною дисципліною для Харківського університету, одного з найстаріших наукових центрів Східної Європи.

Ганна Шпорт, начальник відділу етнографії, канд. іст. Наук

Керівник проєкту — проф. С. М. Куделко

Учасники проєкту — к.і.н., начальник відділу етнографії Г. М. Шпорт;
PhD, провідний фахівець О. М. Янкул

Підготовка презентації — PhD з історії та археології, провідний фахівець
О. М. Янкул.

Ювілейна онлайн-етновиставка до 220-річчя відкриття
Харківського національного університету
імені В. Н. Каразіна (1805 – 2025 рр.)
Відділ етнографії Центру українських студій
та краєзнавства імені академіка П. Т. Тронька

«Дороге моему сердцю!»:

дарчі надходження до відділу етнографії
від викладачів, співробітників, студентів та вихованців
ХНУ імені В. Н. Каразіна

« ... потрібно і необхідно використовувати усе, що залишилося від давнини й що й тепер ще існує між нашим народом, ... використовувати за для того, щоб краще зрозуміти самий характер народу, пізнати самих себе, викликати на світ усе те гарне, що криється, дати йому поширитись, розцвісти цвітом красним на радість не тільки нам, а цілому світові ...»

Микола Біляшівський

Відділ етнографії Центру був утворений 4 січня 2016 р. У фондах представлені предмети, що характеризують культуру й побут слобожан, населення інших регіонів України.

Майже всі речі – це дарчі надходження від викладачів, студентів, працівників ХНУ імені В. Н. Каразіна, випускників, народних майстрів, мешканців Харківщини та інших областей України.

Етнозібрання представлене
гончарними виробами:

посуд різноманітної конфігурації, місткості й призначення (горщики, глечики, миски, друшляки, слоїки, ринки, макітри, макортети, бабушники, пасківники, куманці тощо):

горщики

глечики

миска та друшляк

ринки

макітра

бабушник

пасківники

виробами з дерева:

ЛОЖКИ, КОПИСТКИ, КУХЛІ, КУХЛИКИ, СКАЛКИ, РУЧНА
СТУПА З ТОВКАЧЕМ; ПРЯДКИ, ГРЕБНІ З ДНИЩАМИ,
ГРЕБІНКИ, ВЕРЕТЕНА, ТКАЦЬКІ ЧОВНИКИ, МОТОВИЛА;
ЖЛУКТА, ПРАНИКИ, НОЧВИ, РУБЛІ; ДЕЩО НЕЗВИЧНІ
ПРЕДМЕТИ – ІКОНИ:

ЛОЖКИ

КОПИСТКА

прядка

гребінка

гребінь

праник

рубель

тканинними виробами:

рушники, вишиванки (жіночі, чоловічі, дитячі), декоративні серветки («доріжки»), «куточки», вишиті скатертини, підзори, прошви до наволочок, вишиті картини, занавіски, заполоч; кірсетки тощо:

рушники

рушники

ВИШИВАНКИ

кірсетка («жилетка»)

Обов'язковими *атрибутами біля печі* у господині були рогачі різної конфігурації, дерев'яні лопати, кочерги, які також представлені в нашому етнозібранні.

Суттєвим додатком до побутового начиння були *праски*, датуються різними роками:

Серед зібраних предметів є, звичайно, й *ручні знаряддя праці*: серпи, граблі, ціпи; ковальські кліщі; «мастерки»; сокири, молотки тощо.

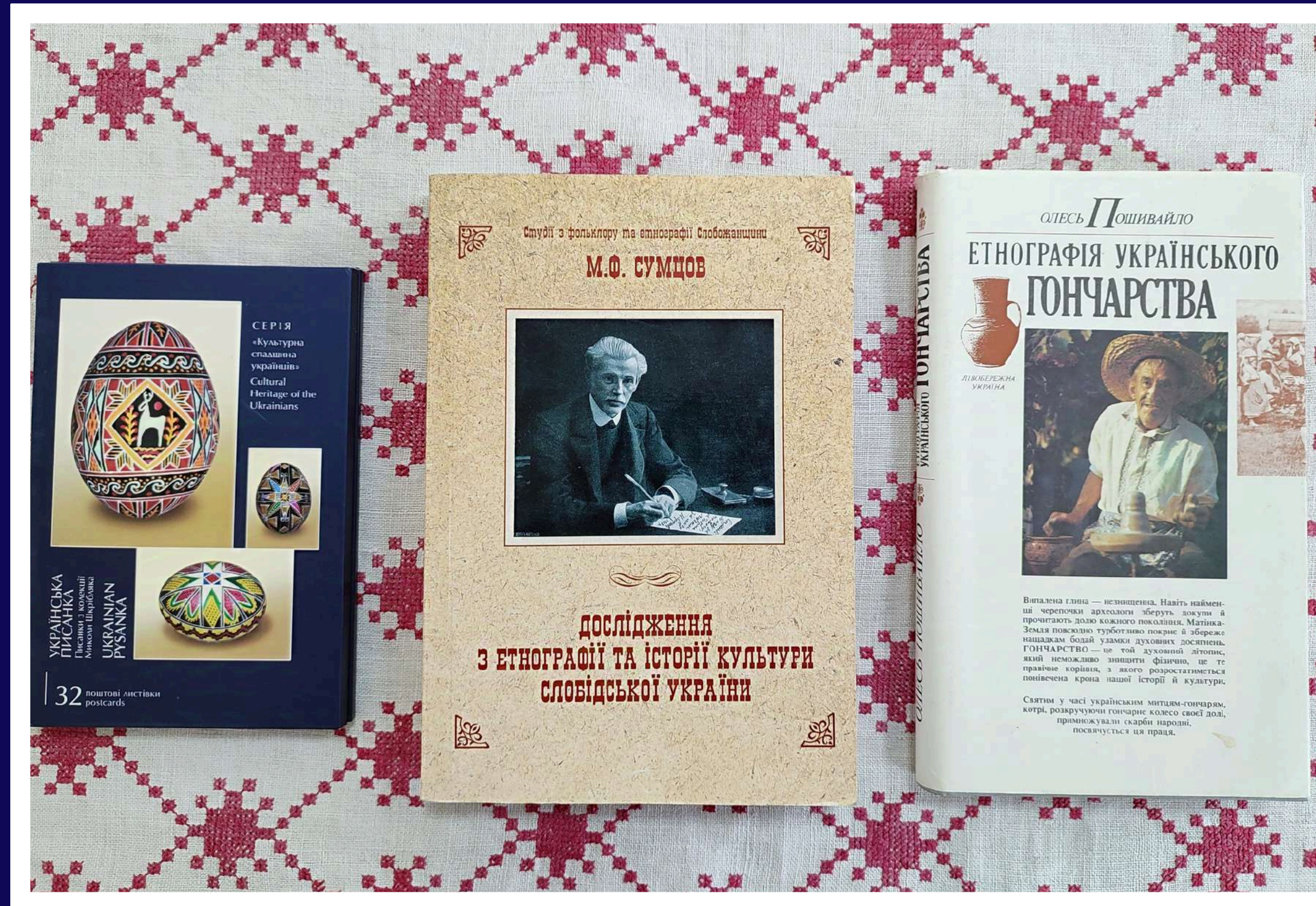

Навіть зараз, під час війни, до відділу етнографії продовжують надходити дарчі етнопредмети. Наприклад, з останніх – 21 січня 2025 р. – від **сім'ї Артюх** (кафедра комп'ютерних систем та робототехніки): простираadlo вишите, наволочка з вишивкою, «доріжка», вишита картина:

простираadlo та доріжка

Одночасно з надходженням речових предметів продовжується робота зі створення *етнобібліотеки*:

та *етнофототеки*, де вже представлені фото-оригінали, фотокопії, фотокопії на електронних носіях, наприклад, рушники та підзор (власниця – Т. Слюсарська, м. Харків):

рушники

підзор

фрагмент вишивки підзору

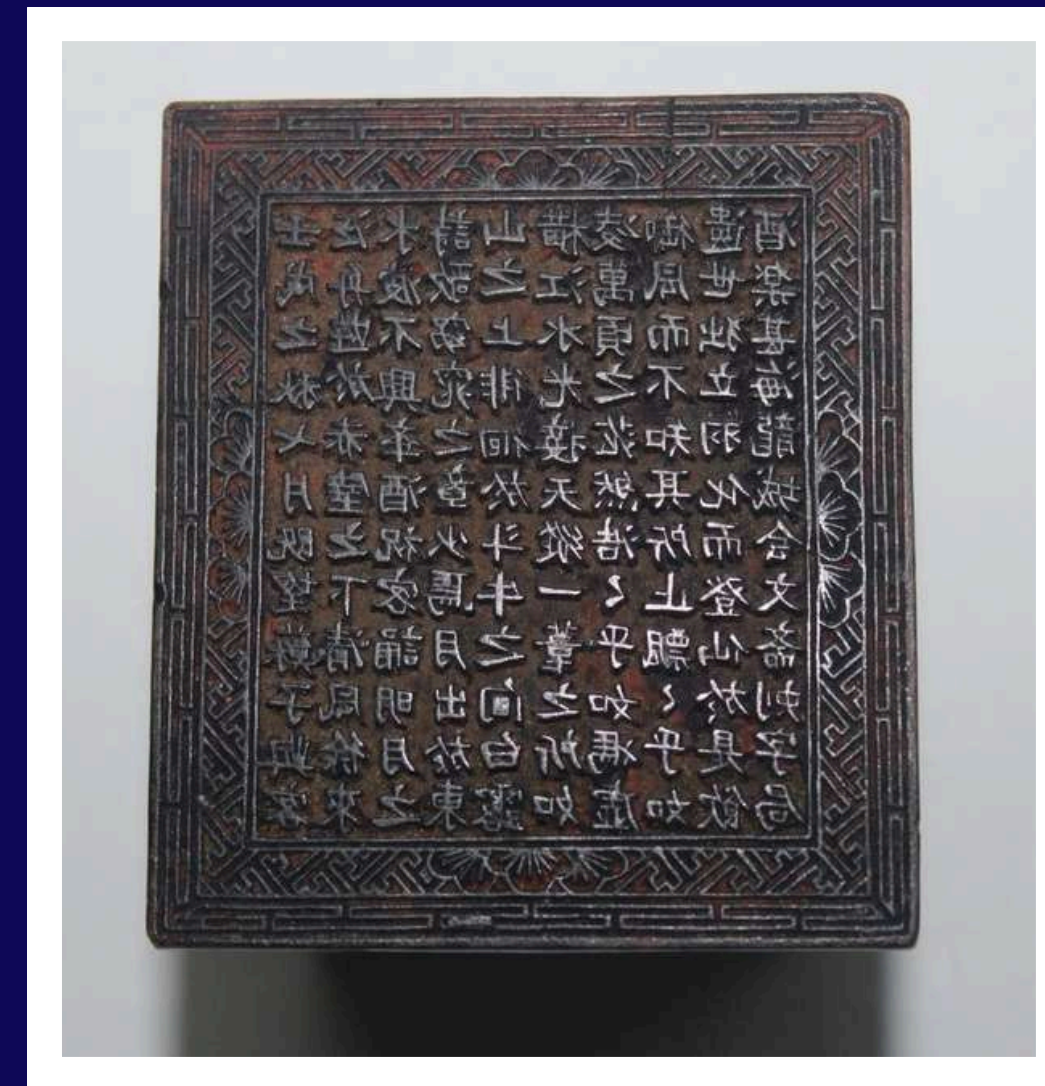
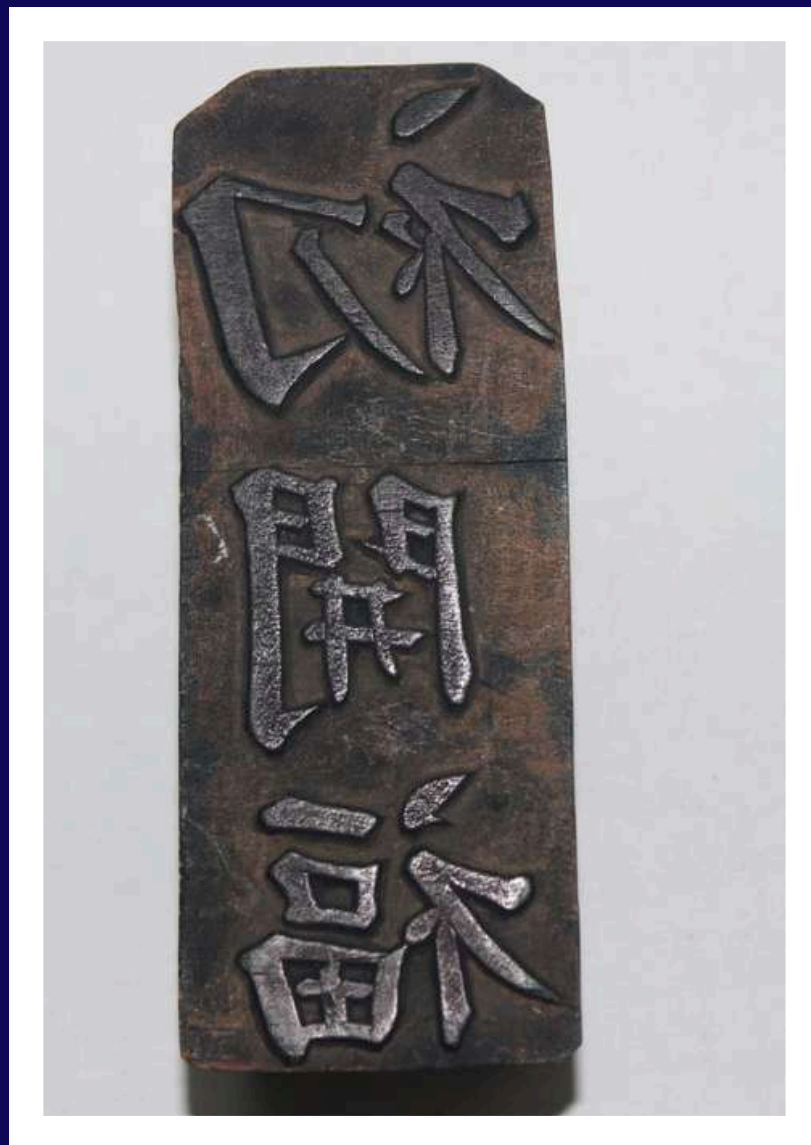

рушник (власниця – В. Радзієвська, м. Харків)

Є і деякі *етноцікавинки*, наприклад, автентична васіха (глиняний горщик) з Південної Америки, китайські печатки з колишньої колекції Гогунцова, німецький посуд (за різні роки), декоративна авторська керамічна підлогова ваза з Опішні, специфічний чавунний глечик тощо:

васіха

КИТАЙСЬКІ ПЕЧАТКИ

таріль (Німеччина)

блюдце та тарілка (Німеччина)

ваза (Полтавщина)

миска (Буди), кінець ХІХ –
початок ХХ ст.

Відділ етнографії –

це не тільки зібрання й наукове опрацювання предметів. Важливим напрямком діяльності залишається підготовка та проведення тематичних виставок у співпраці з іншими підрозділами нашого ЗВО: Художньою галереєю імені Генріха Семирадського (далі – Галерея), Центральною науковою бібліотекою (далі – ЦНБ), Музеєм історії університету.

Так, **23 серпня – 16 вересня 2016 р.**, була організована виставка до Дня Незалежності і Дня міста Харкова «**... Сорочку мати вишила мені ... червоними і чорними нитками ...**» (Галерея). Передувала цьому заходу інша – книжкова – виставка, організована нами сумісно з культурно-просвітницьким відділом ЦНБ: експонувалися базові вітчизняні видання, де особлива увага приділялась саме слобожанській вишитій сорочці.

Для українців вишита сорочка – «копія», «друга душа», один з основних маркерів вітчизняної культурної спадщини. Вишиванка була основою святкового і буденного вбрання, а нині впевнено оселилася на подіумах відомих дизайнерів, у нашому повсякденному житті.

Фото з виставки:

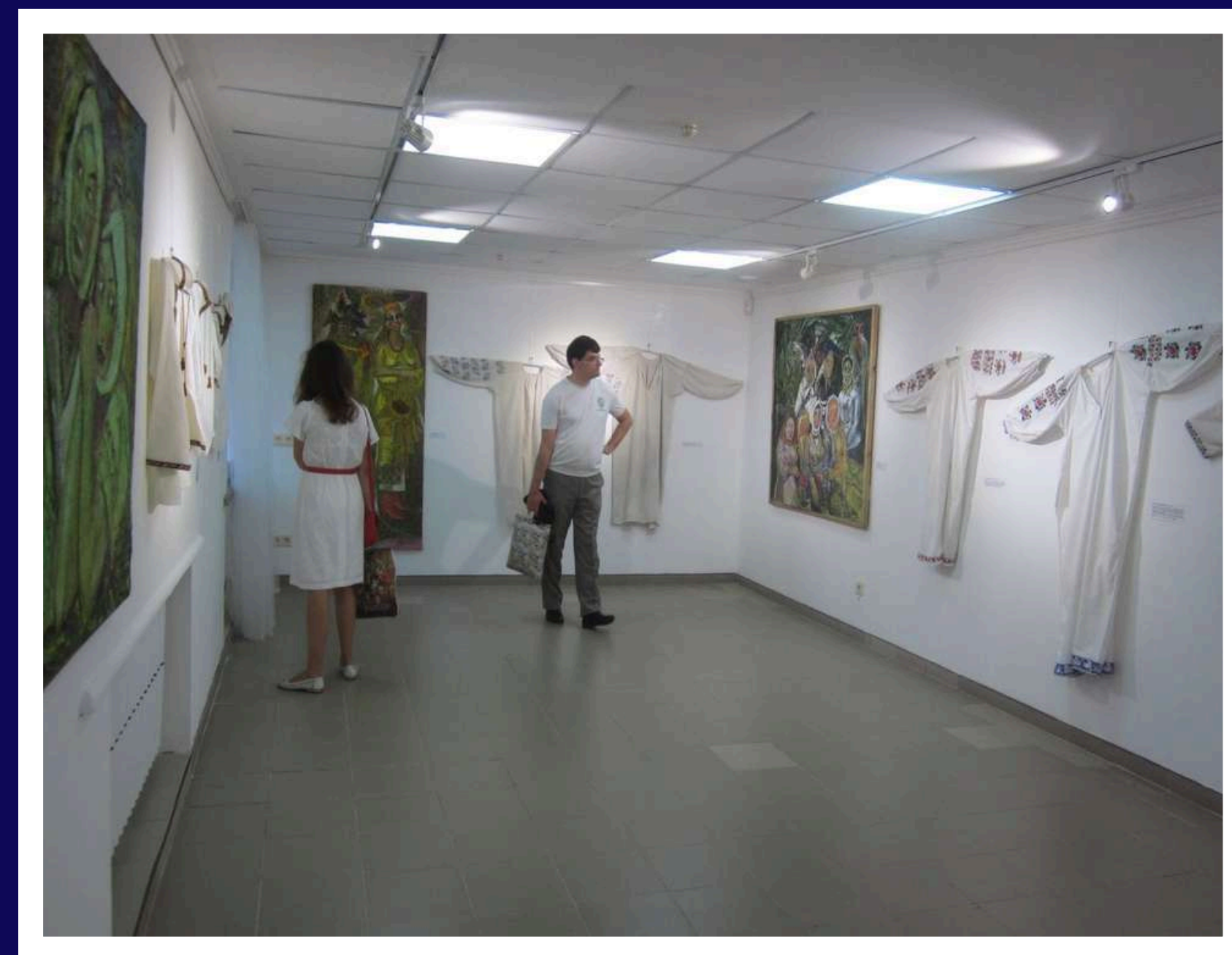

Фото з виставки:

Експонувались, крім власних вишиванок відділу, сорочки, що зберігаються у колекції Музею культури та побуту Слобожанщини гімназії № 172 м. Харкова, з якою ми давно співпрацюємо, а також вишиванки, що зберігаються вдома, як сімейна реліквія, як символ національної культури (родини В. Коваленко, О. Павлової, М. Проценка, О. Вовк, І. Рожнової та ін.).

Вдалим було поєднання етнографічної класики з сучасним українським етноживописом (роботи заслуженого художника України, харків'янина Михайла Попова). «... обидва компонента виявилися дуже органічними, не витісняючи, а гармонійно доповнюючи один одного, створюючи «космос» українського села» (О. Корнеєв, ПроАРТ).

Сьогодні продовжується пошук національних коренів, духовної ідентичності українського народу. Тож постає нагальна потреба подальшого дослідження та ознайомлення широкої аудиторії з багатим вітчизняним культурним спадком, у тому числі іконописом різних часів. Тим самим наша виставка **«Православна ікона на Слобожанщині»** (16 червня – 7 липня 2017 р., Галерея) була цілком закономірною.

Були представлені ікони XVIII – XXI ст., зразки ікон, створені в іконописній майстерні (керівник – Н. Чурилова) та ікони, надані мешканцями Харкова на час експонування. Так, приміром, вінчальна ікона «Ісус благословляючий» – власність В. Є. Радзієвської (Музей археології) – несподівано знайшла парне продовження на виставці: іншу вінчальну ікону, яку тримала наречена.

ФОТО З ВИСТАВКИ:

ФОТО З ВИСТАВКИ:

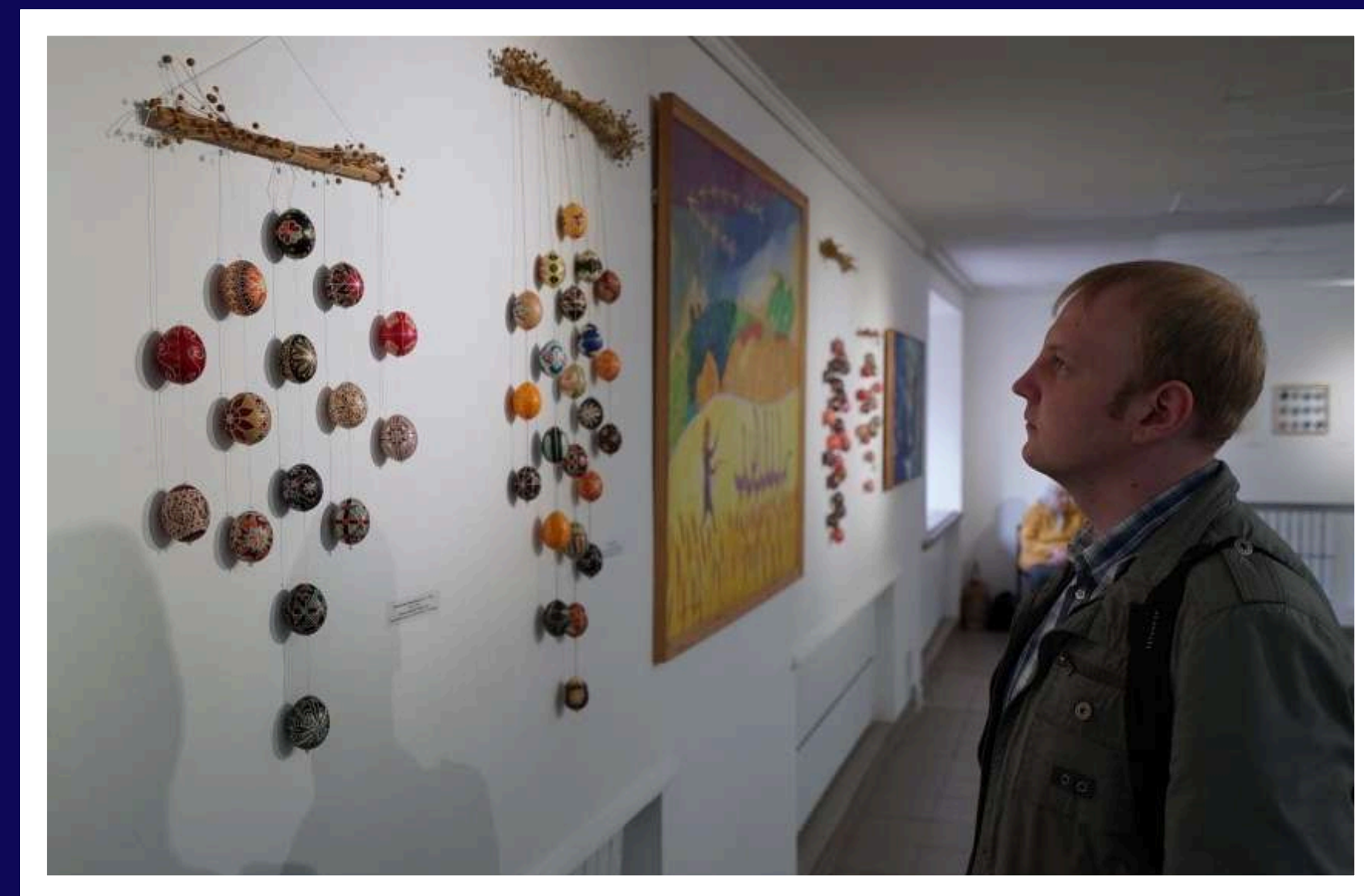
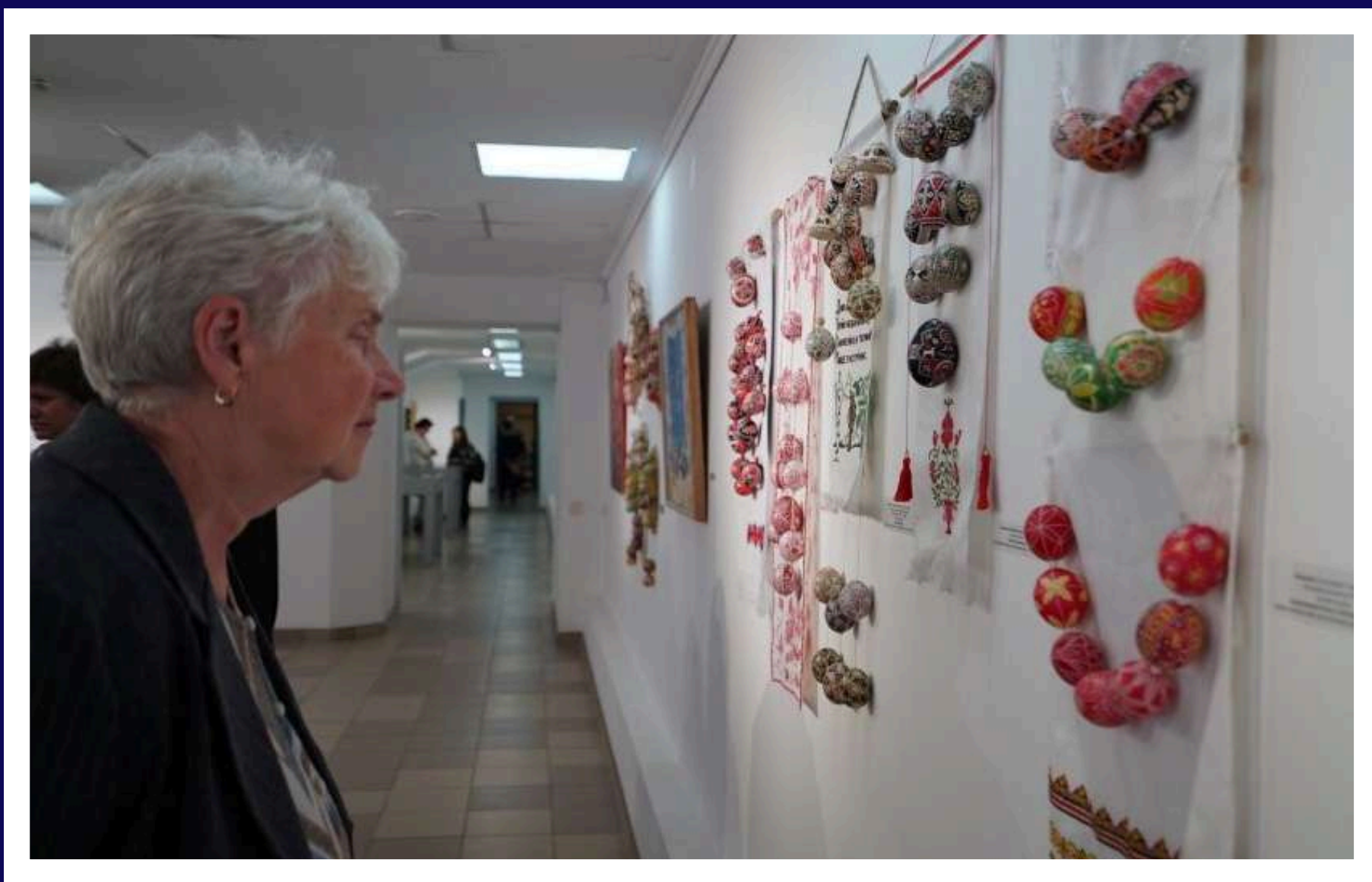
Інше ремесло – **писанкарство** – набуває в Україні колишньої популярності. Відроджуються забуті техніки, з'являються нові центри, надходять до бібліотек чергові профільні видання. Саме писанці – унікальному предмету зі своєю потрійною символікою, цій «енциклопедії українського народного орнаменту» – була присвячена виставка **«Українська писанка: закарбовані грані духовного»** (7 червня – 26 червня 2018 р, Галерея) з нагоди 10-річного ювілею наукової та просвітницької діяльності Центру краєзнавства і триріччя плідної роботи відділу етнографії. Одночасно сектор культурно-просвітницької роботи ЦНБ сумісно з нами підготував книжкову виставку основних видань з писанкарства, що зберігаються на сьогодні у фондах.

В експозиції демонструватися писанки із власної колекції відділу, фондів Церковно-історичного музею Харківської єпархії, Харківського міського клубу писанкарства імені А. П. Овчаренко та музею «Студія писанкарства» (КЗ «Харківський санаторний навчально-виховний комплекс № 13»).

ФОТО З ВИСТАВКИ:

Фото з виставки:

Писанки наочно ілюстрували як специфіку, так і спільні міжрегіональні риси. Крім власне писанок, майстрами демонструвалися нетрадиційні техніки їх виготовлення: «різьблянки», авторський розпис на керамічних яйцях, мальованки, «бісерки». До речі, сесія Міжурядового комітету ЮНЕСКО з питань нематеріальної культурної спадщини 3 грудня 2024 р. (Асунсьйон, Парагвай) **включила українську писанку до Репрезентативного списку нематеріальної культурної спадщини людства та визнала її невід'ємною частиною світової культури.**

Свого часу ми ризикнули експонувати етнографічну класику – старовинні вишиванки – у поєднанні з сучасним вітчизняним етноживописом, відвідувачам дуже сподобалось. Тож на цьому заході ми запропонували роботи ще одного відомого харківського майстра пензля, уродженця Нової Водолаги, **Олександра Винника**, автора творів різних жанрів, чиї картини досить відомі у далекому зарубіжжі. Як зазначає сам митець, «... моя справа, як людини, милуватися Божим світом, і як художника, відобразувати та славити цю красу».

Інтерес до вітчизняного культурного надбання не згасає навіть зараз, під час війни. Доказом цього є масове офлайн-відвідування нашої оглядової етновиставки **«Цей неповторний ГлиноСВІТ»** (12 березня – 23 березня 2024 р., Галерея).

Традиційно термін «біографія» пов'язують з людиною. Проте ремесло також «проживає» своє життя, має власну біографію. Гончарство було найзатребуванішим серед місцевих занять. Той же посуд є важливою складовою культури етносу, у тій чи іншій мірі ілюструє і його духовне життя.

З метою безпеки ми обмежились тільки власними гончарними виробами й представили найбільш репрезентативні предмети. Також були задіяні нові дарчі надходження у 2023 р. (Харківщина: Синьківка, Ганнівка та Мартове).

Фото з виставки:

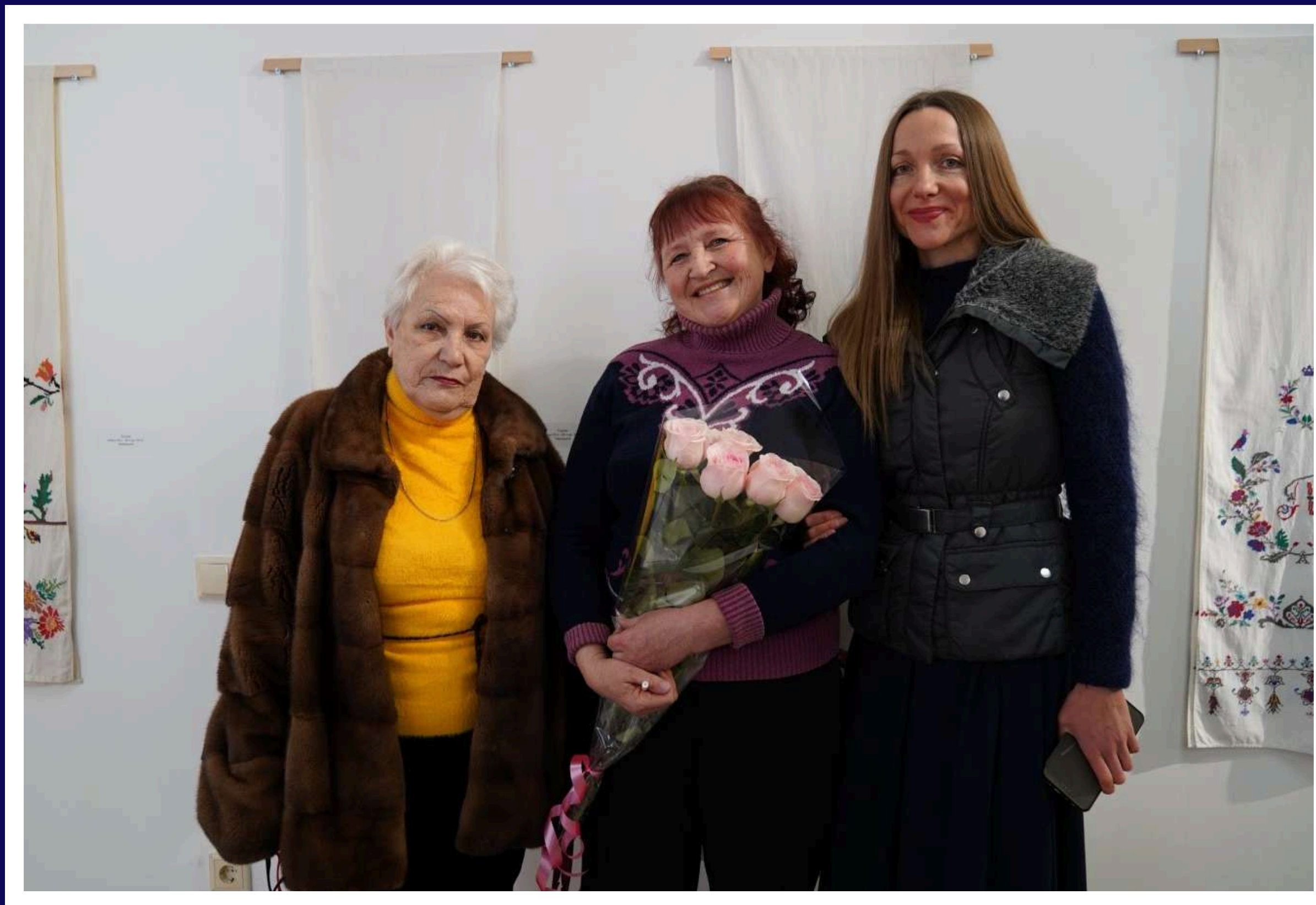

Фото з виставки:

ФОТО З ВИСТАВКИ:

Чи потрібні такі виставки пересічному відвідувачеві? Тільки схвальні відповіді читаємо у Книгах відгуків й чуємо від різних за віком, освітою, фахом, місцем проживання людей та побажання продовжувати подібні заходи «для людей» і «про людей». Тож безмежна вдячність всім, хто допоміг та продовжує допомагати поповнювати фонди відділу етнографії Центру чи ще визначається з дарунком. Просто неможливо навіть перерахувати всі імена, тому обмежуємося наданням цих даних під час експонування (на етикетках) чи озвучуємо у вступному слові.

Користуючись нагодою, дякуємо й тим колегам, хто допомагає в організації наших виставкових заходів офлайн/онлайн, хто бере безпосередню участь у виставках наданням сімейних реліквій та всім, хто сприяє подальшому становленню відділу етнографії ТронькоЦентру, як важливої науково-просвітницької установи Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна.

І закінчити нам би хотілося також доречними тут словами Миколи Біляшівського: *«... не може загинути, не може не відродитись те, що так міцно злилося з характером, з душею народа, аби тільки взялося до цього діла більше рук, що своєю працею підперли б, поширили й зміцнили те, що становить нашу гордість».*

Ганна Шпорт, начальник відділу етнографії, канд. іст. наук

Олексій Янкул, провідний фахівець, доктор філософії з історії та археології